

ב' דחומ"פ. רצ"א ריגא.

למים שלנו — של שמורת ע"פ — הולך — כ"ק מ"ח אד"ש — בעצמו. העמידו הצלוחית עם המים שלנו — של זכוכית² — בחדרו עד למחרתו. ביום הובילוה, מעוטפת בנייר ואלונתית למקום האפי'.³

ספר שלאפית שמורת ע"פ הי' תמיד אדנ"ע בעצמו ג"כ³. הי' אומר ג"כ הלל, והי' מפסיק גם באמצע פרשה כדי להורות איך לאפות וכיו"ב⁴. מצאתיו אומר "קרבן פסח" ומשניות פסחים פתוח מונח אצלו על השולחן.

בשנה זו סדר ה"מצות" — לסדר — על טס של כסף⁵. למרור וחזרת הן חרייין, הן סאלאט⁶. המצות מניח בין כפלי אלונתית (ע"ד כמו בין דפי ספר, ודף בין מצה לחברתה)⁷.

קדוש בעמידה⁸.

הא לחמא בציירי⁹.

(1) = ערב פסח (ע"ד אפיית מצות מצוה בע"פ אחר חצות — ראה שו"ע אדה"ז אר"ח ר"ס תנח. מכתב רבינו — אגרות קודש חט"ו ס"ע נז).

(2) ראה שו"ע אדה"ז שם סתנ"ה ס"ט.

(3) ראה מכתב רבינו (אגרות קודש ח"ה ע' שיב): "אין אני נוכח בעת אפית המצ"ש בע"פ".

(4) נעתק (בשינוי לשון קצת) ב"היום יום" יד ניסן.

(5) בהגש"פ עם ליקוטי טעמים, מנהגים וביאורים (בעריכת רבינו) ע' ו (בהוצאת תנש"א) — שזהו מנהג האדמו"ר בלבד, אבל בבית הרב "מסדרין המצות על מפה ולא על קערה" (ושם ע' נו (מ"רשימת כ"ק אדמו"ר שליט"א): "ואולי רק על שולחן האדמו"ר יש לעשות כן, אבל בכ"מ צ"ל קערה כיון שהיא (ככתהאריז"ל) "בחי' מלכות הכוללת כו" — ראה במדב"ר (פי"ג, יד): קערה כנגד היס. מאו"א מע' קערה").

(6) בהגש"פ הנ"ל ע' ז — לאחר הקדמת אריכות השקו"ט בזה — מסיים: "ואנו נוהגין ליקח חזרת (סאלאט) ותמכא (חריין) שניהם — הן למרור והן לכורך".

(7) בהגש"פ הנ"ל ע' ו: "ונוהגין להפסיק במפה בין מצה למצה, והטעם מבואר בסי' קול יעקב. וכ"ה ג"כ בתפא"י סוף מסכת פסחים (תוספות חיים)".

(8) בהגש"פ הנ"ל ע' ח: "ואנו נוהגין לקדש מעומד הן בשויו"ט הן בפסח (כ"ה בפע"ח

שי"ח פי"ד ושכ"א פ"ו, סי' האריז"ל מ"ח. ועיין שו"ע אר"ח סרע"א ס"י ונ"כ)".

(9) בהגש"פ הנ"ל ע' יב: "הא — בצירי (מ"ח, סי' האריז"ל עיי"ש הטעם) ונמצא בכתוב בנקוד זה (בראשית מז, כג. יחזקאל טז, מג. דניאל ב, מג), אבל שם פירושו הנה, ולא זה" (וראה גם שיחות ליל א' דחגה"פ תרח"ן ס"ד, תרצ"ט ס"ג (סה"ש תרצ"ו-רחוקרף ה'ש"ת ע' 261, 320) — נתבאר בשיחות ליל ב' דחגה"פ תשי"ד, תשח"י (נדפסו גם בהוספה להגש"פ הנ"ל ס"ע קו ואילך. וש"נ)).

ליחץ הוצאתי את האמצעית כדי לפורסה, ואמר לי שצריך לפורסה בלי ראות¹⁰.

לא הי' מגבי' הקערה ורק מגלה מקצת הפת¹¹.

אינו מקפיד עה"ס¹² הכתוב בסדור שתחלה יעמיד הכוס ואח"כ יגלה הפת וכיו"ב.

בשעת אמירת "מצה זו שא"א ע"ש¹³ מה" או "מרור זה" וכו', אוחז המצה או המרור בידו עד "על שום" הבי'.

באמירת הללוי' — למעינו מים מעמיד הכוס¹⁴.

הולך אל הדלת לאמירת "שפוך חמתך"¹⁵.

ליל א' מקפיד שתהי' אכילת אפיקומן קודם חצות, ולא בלילה הבי'¹⁶.

ליל ב' מבאר בהגדה¹⁶.

לוקח האפיקומן של ב"ב (גיסי¹⁷ ואני) אליו¹⁸, ומצניעם ביחד עם שליו¹⁹.

באר בליל ב': באור הסמנים קדש ורחץ וכו', צוהו אדנ"ע ללמדם

(10) בהגש"פ הנ"ל ע' יא: "ופורסין המצה כשהיא בתוך המפה, מכוסה".

(11) אף שבסידור איתא "ומגבי' הקערה". — וראה הערת רבינו בהגש"פ הנ"ל ע' יב: "ומגבי' הקערה (רא"ש סוף פסחים, טוש"ע. אבל מ"ש בפסחים קטו, ב — קאי בסילוק הקערה שאנו עושין אחר אמירת הא לחמא עניא, ודלא כמ"ש בשעה"כ). בבית הרב אין מגביהין הקערה ורק מגלין מקצת המצות".

(12) = על הסדר. — ועיין הערת רבינו בהגש"פ הנ"ל ע' כ.

(13) = שאנו אוכלים על שום. — ובהערת רבינו בהגש"פ הנ"ל ע' ל (ד"ה "נוטל הפרוסה בידו כו' נוטל המרור בידו"): "בפסחים קטו, ב הל' להגבי'. אבל בסי' רש"י ובמח"ו כתב: כשמגיע למצה זו מרור זה מניח ידו עליהם (ואולי נ"א הי' להם בש"ס). ומנהג בית הרב לאחוז המצות, השני' והשלישית (ע"י המפה שעליהם) ולהניח ידיו על המרור והכורך — עד על שום השני'".

(14) אף שבסידור איתא "ואוחזו בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו". — וראה הגש"פ הנ"ל ע' לא: "מנהג בית הרב .. להגבי' הכוס ואוחזו עד שמסיים ונאמר לפניו הללוי' — הובא מנהג זה בהגמ"י — ומעמידו על השולחן וחוזר ומגבי' לברכת אשר גאלנו (וכ"כ בערוך השולחן)".

(15) ראה הגש"פ הנ"ל ע' מג: "קרה ואדמו"ר בעצמו, בלוי' א' מבני ביתו, הלך לפתוח הדלת כו" (וראה גם ס' "המלך במסיבו" (קה"ת, תשנ"ג) ח"א ע' רד, רפו).

(16) ראה גם שיחת שש"פ תרצ"ו ס"ב (סה"ש תרצ"ו ע' 129). וש"נ.

(17) הרה"ג הרה"ח ר' שמרי' גורארי' — ראה אודותו סה"ש תרפ"ה ע' 28 הערה 2. וש"נ.

(18) ראה גם "המלך במסיבו" שם ע' רצז.

(19) הטעם לזה — ראה לקמן ע' 21.

בהגדה של מהרמ"א²⁰ (קצת מסופק אצלי. הכותב), וכמדומה לו שנקראת ההגדה "הגדת בן חורין"²¹.

אדנ"ע הי' תמיד אומר "לשנה הבאה" הא' מלעיל והב' מלרע²². פעם אחת שאלו, וענהו — בחיך — "וועסט עלטער ווערען, וועסט קליגער ווערען, וועסט פארשטיין".

פעם שאלו אדנ"ע מה דעתו הוא בזה, ויענה: שלפ"ד הוא ע"ד ורחל באה וגו' באה²³, כי בארעא דישראל אין צריך הקדמות לזה, ומחכים בכל עת, משא"כ בני חורין צריך הקדמת הגאולה, ואינו מוחלט [צ"ע הפי' בזה והיחס לחלוק דמלרע ומלעיל²⁴. ולפענ"ד אולי אפ"ל²⁵

(20) = מוהר"ר משה אלשיך.

(21) כנראה הכוונה להגדת "מעלה) בית חורין", שבה נדפס גם פירוש האלשיך. — וראה סה"ש תרפ"ו ע' 105, שהאלשיך מבאר כל הסדר דפסח בעבודה בכחות הנפש. ובהערת רבינו בהגש"פ הנ"ל ע' ז: "האלשיך .. פי' ע"ד המוסר".

(22) נעתק (בהשמטת תיבת "תמיד") בהגש"פ הנ"ל ע' יב — מ"שיחות תרצ"א**.

(23) ויצא כט, ור"ט: "והנה רחל בתו באה עם הצאן .. ורחל באה עם הצאן". ובפרש"י (שם, ו), (שבראשון) "הטעם באל"ף (מלרע), ותרגומו אתיא, ורחל באה (השני), הטעם למעלה בבי"ת (מלעיל), ותרגומו אתת, הראשון לשון עושה, והשני לשון עשתה". ובהערת רבינו בהגש"פ שם: "ראה רש"י בראשית כט, וא"ו. זח"א רסה, א. רמב"ם הלי' תשובה ספ"ח**".

(24) ובא' ממכתביו (נדפס גם בהגש"פ הנ"ל ע' סח) — במענה לשאלה איך לפרש "לשנה הבאה בארעא דישראל, הבאה מלעיל" — כותב רבינו: "נראה לי לומר שפירושו כפשוטו, שזה תקופה שכבר התחילה, בשנת פסח זה עצמה, ולשנה הבאה מלרע — בני חורין, היינו, בעתיד. ולהוסיף גם בהבנת הדברים ובפרט ברוחניותם, כי לשנה הבאה בארעא דישראל תלוי רק בהאדם עצמו, שבחירה חפשית לו, ובפרט ברוחניות הדברים .. ולכן כשאומר ומחליט לשנה הבאה בארעא דישראל — בידו להעשות כך על אתר, וגם שעה אחת קודם, משא"כ להעשות בני חורין, היינו להשתחרר משעבודים, הרי, כמו בדין הנגלה צריך לשטר שיחרור או לענינים מעין זה, וברוחניות ה"ז כמה שנאמר שרק הקב"ה שוחטו ליצה"ר, וכדרז"ל אל תקרי חרות אלא חירות".

(25) לכאורה כוונת רבינו שאולי אפ"ל להיפך — שהא' ("לשנה הבאה בארעא דישראל") הוא מלרע, והב' ("לשנה הבאה בני חורין") הוא מלעיל, כי (כפי שממשיך בפנים) החירות כבר ניתן במ"ת, משא"כ ביאת הארץ צריך לגאולה (היפך הביאור בהמכתב שבהערה הקודמת, שלהיות בארעא דישראל ה"ז בידו, ולהיות בני חורין ה"ז רק ע"י הקב"ה).

(* אבל בשיחת ליל ב' דחגה"פ תרח"ץ סט"ז (סה"ש תרח"ץ ע' 265): ש"לפרקים הבאה מלעיל. ולפעמים הבאה מלרע".

** בזהר שם: "העולם הבא. שכבר בא מקודם ששת ימי בראשית". וברמב"ם שם: "זה שקראו אותו חכמים העולם הבא לא מפני שאינו מצוי עתה .. הרי הוא מצוי ועומד .. אלא מפני שאותן החיים באין לו לאדם אחר חיי העולם הזה".

שהחירות כבר ניתן במ"ת, ובלמוד התורה כראוי נעשה ב"ח וכדאיתא (אבות פ"ו מ"ב²⁶), משא"כ ביאת הארץ צריך לגאולה וכו'. הכותב].

באר נטילתו האפיקומן של ב"ב והצניעו עם שלו, "שמעתי שהוא כמו תכוסו על השה²⁷, שיעשו קרבן פסח ביחד. פעם בקש נחמן מריאסין²⁸ את אדמו"ר לקחת גם את שלו, ויענהו "דאָרפסט דאך וויסען צי איך וויל"²⁹.

גם אצל המגיד הי' מנהג זה. והי' מחלק תלמידיו לג' מחיצות. מחיצה א' ב' וג'. לא שמעתי אם הי' מצרפם לאפיקומן שלו, או רק שלהם. וכן הי' ג"כ אצל אדה"ז. — פעם א' לא לקח מאחד מחתניו ונעדר חתנו באותה שנה — כן הי' נוהג גם אדהאמ"צ. והצ"צ — הי' זמן שהי' סמוך על לגמרי על שולחן חותנו, זמן — שהי' בא רק להשלים הסדר אצל אדהאמ"צ, וזמן שהי' עושה כל הסדר לעצמו.

כל הפסח אוכל — מו"ח כ"ק אד"ש — רק בכף ולא במזלג. המצות שלו — בעת האכילה — מכוסים תמיד במפה³⁰. מרק כמעט שאינו אוכל. באחרון ש"פ אוכל גם במזלג, וגם מרק. אבל גם אז רק שמורה³¹, ובלי סוכר³².

תפלת חול של אדה"ז נמשכה שעה וחצי³³.

(26) "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה".

(27) בא יב, ד. — וראה רמב"ם הל' קרבן פסח רפ"ב: "אין שוחטין את הפסח אלא למנויו שנאמר תכוסו על השה", והרי האפיקומן הוא זכר לקרבן פסח (וראה גם תורת מנחם — התוועדויות הישי"ת ע' 201).

(28) ר' ישראל נחמן — הכהן — מאריאשין. ראה אודותו בהערת רבינו בשה"ש תורת שלום ע' 16. וראה גם שיחת ליל א' דחגה"פ תש"ב (סה"ש תשי"ב ע' 87): "ר' נחמן מאריאשין איז געווען פון די חסידים, וועלכע פלעגען זיין חג הפסח ביי די רביים, א" פסח'דיגער", און ביי אים איז געווען פאָרצייכענט אַ סך ענינים וואָס ער האָט געזען און געהערט פסח ביי די רביים". וראה גם ספר התולדות אדמו"ר מהר"ש (בעריכת רבינו) ע' 67.

(29) ראה גם שיחת ש"פ מקץ תשי"ח.

(30) ראה הגש"פ הנ"ל ע' לז: "נוהרין ביותר ממצה שריו" (ראה שו"ת אדה"ז ס"ו). וראה ש"ת סוסת"ס). ולכן המצות שעל השולחן מכוסות, שמא יפלו עליהם מים" (וראה גם שיחת שבת חוהמ"פ ש"ת ס"ב — סה"ש קייץ הישי"ת ע' 37).

(31) ראה גם שיחות ליל אחש"פ תרצ"ו ס"א, תרצ"ז ס"א, ש"ת ס"א (סה"ש תרצ"ו-חורף הישי"ת ע' 135, 236, קייץ הישי"ת ע' 71).

(32) ראה גם אגרות-קודש אדמו"ר מהורש"ב ח"ד ע' רנב. שיחת ש"פ חוהמ"פ ש"ת ס"ג (סה"ש קייץ הישי"ת ע' 37). "המלך במסיבו" שם ס"ע שז ואילך. ושי"נ.

(33) ראה גם סה"ש תורת שלום ע' 13, 117.

אדה"ז הי' נקרא "דער ל'טואַק". פעם ספר לו הה"מ דבר בשם אלי', ויבקשהו אדה"ז שיתגלה אליו³⁴.

מוצאי חה"פ.

פעם כלו הנרות בש"ק אצל הצ"צ. קרא א"י³⁵ ואמר שיתן לו כוס י"ש, וידליק נר, וככלותו לשתות כבהו. ויאמר לו הצ"צ שיתן לו עוד. ויהי כאשר הדליק הנר עוד הפעם, ויצוהו הצ"צ לחכות בחדר אחר עד שיתן לו.

אדנ"ע הי' כותב דא"ח³⁶ בחוה"מ גם בדיו³⁷.

במענה על שאלתי: לא שמעתי גם סברא לאמר תקון בשש"פ³⁸. אדנ"ע הי' נייער כל ליל שש"פ³⁹.

תקון שבועות הי' אומר אדנ"ע בדרך בנסיעתו להדאצ'ע⁴⁰. והיו פעמים שאמר ב' פעמים התקון, באמרו: כדעת הלל — מפאָרִיץ⁴¹ — במעמד רשב"ץ הי' קורוהו "ר"ה", רק בפני "הלל". — כי ר"ה מפאָרִיץ הי' אומר תקון ב' הלילות של שבועות⁴².

(34) להעיר גם מהמסופר בתורת מנחם — התוועדויות הישי"ת ס"ע 202 ואילך. שיחת יו"ד שבט תשי"ג סל"ט (וראה גם יומן א ס"ע 23: "א ליטוואַק גלייבט ניט ביז וואַנעט ער ציילט ניט דורך").

(35) = אינו יהודי.

(36) "ר"ת "דברי אלקים חיים" — שם תורת החסידות בספרות החסידים וגם מחוצה לה" (הערת רבינו ב"פתח דבר" להמשך והחרים תרל"א).

(37) ראה סה"ש תורת שלום ע' 202 (מיומנו של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ): "לענין חוה"מ שמעתי ממנו מפורש שדא"ח כותב גם בענינים חדשים (לא בהגה"ה . . בלבד) ואמר לי שהעדר ההתעסקות בדא"ח הוי דבר האבוד ודאי".

(38) ראה גם "המלך במסיבו" ח"א ע' רצה, ח"ב ע' קכט.

(39) ראה שיחות אחש"פ תרח"ץ סכ"א, שש"פ תרצ"ט ס"ד (סה"ש תרצ"ו-חורף הי"ש ע' 276, 327). וראה גם שיחות שש"פ תרח"ץ ס"ד (סה"ש שם ע' 270), תש"ב ס"ד (סה"ש תש"ב ע' 100). "המלך במסיבו" ח"א ע' רח, ח"ב ע' קכט ואילך. וש"נ.

(40) = נאות-דשא.

(41) ר"פ מתולדותיו (בעריכת רבינו) בתחילת ספרו פלח הרמון בראשית ושמות (הוצאת קה"ת).

(42) ראה שיחות ליל א' דחגה"ש ש"ת ס"ד (סה"ש קייץ הי"ש ע' 114), תש"ג ס"א (סה"ש תש"ג ע' 118). וראה גם רשימת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ (ב"מבוא" לקונטרס "ומעין" ע' 34).

גם לאותם שהיו נזהרים ללמוד רק דא"ח של "רבי", היו מקילים בשל ר"ה, כי הוא הי' שומר ביותר דברי הרב⁴³.

כן הי' שולח הצ"צ אנשים "זיצען" אצלו וללמוד מדרכיו. כן שלח הצ"צ גם ל⁴⁴ אַזאַריצער והרבה אנשים לר"פ מאַלאַסטאיקער⁴⁵.

התחיל⁴⁶ לנסוע לליובאַוויץ ע"י ר' זלמן זשעזמער.

— על ר"ז זה ספר לי אדנ"ע שהוא פי' גולל אור מפני חושך — הוא הצמצום, וחושך מפני אור — הקו"ח⁴⁷. [הובא סתם בהחלצו רנט⁴⁸]. וסיים אדנ"ע: דאָס איז פיה"מ⁴⁹ פון אַמיטוואָכדיקען מעריב. ספר לי כשלמד עמי המשך רס"ו.

סדר למוד זה: למדנו יום ב' ד' ומוצש"ק. לומדים מתוך הכתב. הוא אחז כתב וגם אני, וכן למדנו. גם התחלת המאמרים לכל פרשה ופרשה. אחרי הלמוד הייתי עושה "הנחה" מכל המדובר בעת הלמוד⁵⁰.

מסרתי לאדנ"ע שאלת איש אחד (לא פי' שמו. הכותב) "ווי דערפילט מען אלקות". ענני: זוהי שאלה, אבל בנוסחא אחרת "ווי דערפילט מען ניט אלקות".

כשהיו מחכים — קודם התחלת המאמר או טרם צאת אדנ"ע לאמור המאמר — הי' כאו"א נדחק לעמוד בשורה היותר קרובה וגם כ"ק מו"ח אד"ש בין כולם, עומד לבוש שטריימיל והזיעה נוטפת על פניו, ולא הי' מוחה אותה בעת המאמר.

חשתי מעין עונג מדוחקא זו. ובזמנים שמצד בריאותי מוכרח הייתי

(43) ראה גם סה"ש תרצ"ט ע' 301.

(44) כ"ה בגוכי"ק. — ואולי הכוונה להחסיד ר' בצלאל אַזאַריצער מחסידי אדמו"ר הצ"צ, חברו של ר' הלל מפאריטש (ראה אודותו סה"ש תרפ"ה ע' 72. וש"נ).

(45) ראה אגרות-קודש אדמו"ר מהוריי"צ ח"ו ע' קעא. וראה גם סה"ש תרצ"ז ע' 186.

(46) ר' הלל. — ראה ר"פ מתולדותיו שבהערה 41. לקו"ד ח"ד תשמה, א.

(47) = הקו וחוט. — בלקו"ד שם: "הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק צוקללה"ה נבג"מ זי"ע באחד המאמרים מביא בשמו, גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור, גולל אור שלפני הצמצום מפני חשך הצמצום, וחשך הצמצום מפני שיתגלה אור העצמי".

(48) ספכ"ז (סה"מ תרנ"ט ע' עח): "וזהו גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור, דגולל אור הראשון דאוא"ס שלפני הצמצום מפני החשך והעלם הצמצום ונתעלם בבחי' נקודה אחת כו', ואח"כ גולל את החשך והצמצום מפני האור שהוא בחי' אור הקו שמאיר אחר הצמצום כו'".

(49) = פירוש המילות.

(50) ראה "הערות וביאורים להתחלת המשך תרס"ו" (כתי"ק אדמו"ר מהוריי"צ) שנדפס בסוף המשך תרס"ו (בהוצאת תנש"א — עמודים תרמ"תרסג), כנראה הם — חלק — מהנחות הנ"ל "מכל המדובר בעת הלימוד".

לעמוד מן הצד, חשתי אַווייטאַג מזה.

בשנת רמ"ח כשנבחר אאמו"ר לגבאי בחברה קדישא, אמר דא"ח — "אין הק' בא בטרוניא עם בריותיו"⁵¹ — בביהמ"ד אצל העמוד בעמידה. וגם אז עמדתי אצלו.

"לפעמים לא יכולתי להתאפק מלחייך מעונג בטוב איזה סברא שכליית בעת המאמר, והייתי סוגר עיני מיראתי לבלבל.

ר' גרשון בער פּאָהאַרער⁵² הי' עומד — בתחלת המאמר. אח"כ א"י⁵³, כי לא ראיתיו — בעינים סגורות ואצבעו בין שניו (הראה לצד הימני בפיו. הכותב).

מהרשנ"ע הי' אומר דא"ח בעינים סגורות. באמצע האמירה הי' פותחן לאיזה זמן וחוזר וסוגר⁵⁴. למולו עמד אדנ"ע, רז"א לא יכול לידחוק ולעמוד מפני בריאותו, רק באותן הפעמים כשהי' מהרשנ"ע מדבר דא"ח מעל הבימה — בישיבה ג"כ — הי' גם רז"א על הבימה. טרם צאת מהרשנ"ע לאמירת דא"ח היו כל הנאספים דוחקים א"ע, מתאמצים להתקרב וכו', אבל משיצא לא הניע איש ידו ורגלו.

והצווי הי' שבצאתו יסגרו הדלתות ואיש לא יצא ולא יבוא. מי שישן יוציאווהו וגם יתנו לו צעמְעַרִיצֶה להריח (אבק מעורר לזורר — נִסְעָן⁵⁵ — ביותר)⁵⁶.

פעם אירע ואחר רג"ב מפאהאר רגעים אחדים, ונשאר כל זמן המאמר מעבר לדלת.

היו מאמרים שאמרם — מהרשנ"ע — פּאַר די קינדער מקודם, וחוזר ואומרם גם בש"ק, ולפעמים אמר בש"ק מאמר אחר.

עד יום א' לפנות בוקר — פּאַרטאַג — הרשות ניתנה לכנוס אליו ולשאול בהמאמר.

פעם נכנסו אדנ"ע ורז"א במוצש"ק לשאול דבר מה בהמאמר, ואמר שיחכו מחוץ לחדרו. חכו עד שעה 4¹/₂ לפנות בוקר, שאז פתח

(51) נדפס בסה"מ תרמ"ו-תר"ן ע' קפו ואילך. וראה (ע"ד מאמר זה) — סה"ש תרצ"ו ע' 11, ובהנסמן שם בהערות 10-12.

(52) ראה אודותו — סה"ש תרפ"ה ס"ע 81 ואילך. וש"נ.

(53) = איני יודע.

(54) נעתק בספר התולדות אדמו"ר מהר"ש (בעריכת רבינו) ע' 20.

(55) = להתעטש.

(56) ראה גם תורת מנחם — התוועדויות תשי"ב ח"א ע' 24. ועוד.

מהרשנ"ע פתח חדרו וקרא אותם.

שש"פ בצהרים.

במענה על שאלתי: כמעט תמיד הי' אדנ"ע עומד בעת הקריאה ופניו הצדה. בעת קריאת השירה ועשה"ד מיסב פניו אל הס"ת⁵⁷. בשעת קריאת שירת מרים מיסב פניו אל ארון הקודש.

אחרון ש"פ.

רשב"ץ⁵⁸ הי' מוכר ספרים. להליובלינער⁵⁹ לא הי' נותן מקודם הספרים גם לדפדף, אף שדרך מוכרי ספרים הוא, מפני זכרונו העצום, אלא שהי' לוקח מאתו אַ פּיאָטאַק⁶⁰ שכר הלואת ספר.

פעם נכנס רשב"ץ אל הליובלינער וימצאו צוטראַגין ביותר והולך בחדרו אנה ואנה. עבר זמן רב ובראות הרשב"ץ שאין הוא מפסיק מהילוכו שאלו לסיבת הדבר. "ווי רעכענסט דו איך בין קלאַר משניות?" ויתפלא רשב"ץ מאד לשאלה זו, כי מילתא זוטרתה היא לגבי הליובלינער. ויספר לו הליובלינער: פעמיים בשנה הי' מנהגו לבוא לליובאַויץ (והוא עודנו רב בפּאָלאַצק), והי' מותנה עם הצ"צ שבכל פעם יציע לפני הצ"צ איזה ענין אַ דורכגעארבעטען במשך חצי שנה זו, וש"ט⁶¹ תרוויהו בזה. גם בפעם זה, כשנכנס אל הצ"צ התחיל להציע לפניו איזה ענין. הצ"צ שמע ורק אומר "נו, נו, נו". ויאמר לבסוף "זהו משנה". מובן איך נתבלבלתי בשמעי מענה זה. ויסף הצ"צ ויגד לי גם באיזה סדר ואח"כ גם המסכת (כמדומה לי מס' בכורות⁶². כ"ק מו"ח אד"ש), ואח"כ התחיל לאמר גם המשנה בלשונה. אבל גם אז כשאמר ב"ה' תבות הראשונות של המשנה, עדיין לא הבנתי השייכות אל הענין שבו דברתי, ורק אח"ז

(57) להעיר שב"היום יום" — בתור הוראה לרבים — מובא ש"בשעת קריאת עשה"ד עומדים ופניהם אל הס"ת" (כד שבט; א' דחה"ש; י"ג מנ"א), אבל בנוגע לקריאת השירה נזכר רק ש"בעת קריאת השירה — עומדים" (יז שבט, שבת שירה; כא ניסן, שביעי של פסח).

(58) בהבא לקמן — ראה גם סה"ש תש"ד ע' 16 ואילך. לקו"ד ח"ב רפט, א ואילך.

(59) הרב הגאון החסיד ר' שניאור זלמן בעהמ"ח שו"ת "תורת חסד" (סה"ש ולקו"ד שם).

(60) = שם מטבע קטנה ברוסיא (ה' קאַפקעס).

(61) = ושקלו וטרו.

(62) כ"ה (מסכת בכורות) גם בלקו"ד שם.

אורו עיני. וסיים הליובלינער: "זהו תורה לשמה". האָט געכליפּעט⁶³ — לשון הרשב"ץ — ואמר "אם לפני ארבעים שנה הרגיש הרמת הרוח מעסק התורה, קאן מען שוין ניט צוקומען צו תורה לשמה אין דעם גלגול".

עד כמה גדול כח קדוש בשעת תשמיש⁶⁴ אפשר לראות מר' מימון. שנשמת הרמב"ם לא היתה נשמה דאצילות, וע"י קדוש ר"מ הגיע הרמב"ם לזה שהשיג עד עולם הבריאה⁶⁵.

הצ"צ אמר: אַ איד דאַרף זיין קלאָר ש"ס, ווי דער רמב"ם⁶⁶. וישאלהו דודי הרי"ל⁶⁷ אודותו, ויענה הצ"צ "עטליכע מסכתות, והתחיל למנותן, ולא מנה רק מס' קטנות ומס' ערובין.

ישנו העתק מהרשנ"ע מצעטיל כ"ק הצ"צ שהחליט ללמוד בכ"י⁶⁸ שש שעות בלילה בעמידה נגלה. ות"ל שקיים ועבר על ש"ס בבלי וירושלמי וד"ח שו"ע⁶⁹ בעיון⁷⁰.

צהרים

אדנ"ע עשה מעשה ושתה יין בתוך הסעודה בברכה (כי לא הי' סמוך לקדוש), כיון שלא לצאת בברהמ"ז חובת ברכה מעין שלש על היין, וצרפו למה שטעם מכוס של ברכה, שיהי' כדי שיעור, וברך ברכה מעין ג' אחר הטעימה.

ש"ק כ"ד ניסן רצ"א. ריגא.

אדנ"ע אמר פעם הדרך בגמרו הש"ס בפעם הג'. ההדרן הי' מאמר

(63) התפרץ בבכי ויללה.

(64) ראה גם תניא ספ"ב.

(65) ראה אוה"ת דברים ע' כג. סה"ש קייץ ה'ש"ת ע' 41. תש"ה ע' 17.

(66) בלקו"ד שם, הובא ענין זה (זיין קלאָר ש"ס ווי דער רמב"ם) כהכנה ללימוד תורה לשמה, ובהמשך לזה בא הסיפור (דלעיל) אודות הלוברלינער. — ואולי גם הענין דקידוש בשעת תשמיש בנוגע להרמב"ם (שהובא בינתיים) שייך לזה.

(67) כ"ק אדמו"ר ר' יהודה לייב מקאָפּוסט, בנו של הצ"צ.

(68) = בכל יום.

(69) = וד' חלקי שולחן ערוך.

(70) נעתק ב"היום יום" כט תמוז (מ"רשימותי"), ובר"פ מתולדות הצ"צ (בעריכת רבינו)

שנדפסו בסו"ס דרך מצותיך (הוצאת קה"ת).

דא"ח — מהו הדרן. במשך שנת האבילות, בא"י⁷¹ שעל אמו זצ"ל, סיים כל הש"ס להיא"צ, וש"ס משנה לסוף יא' חדש⁷².

כי הי' לומד בכ"י — לבד שעוריו — ג' פרקים משניות, בשחרית, מנ' וערבית, ואח"כ אומר קדיש דרבנן.

בכלל הי' לומד המשניות לעצמו אבל הי' נשמע קול הברה. לסוף היא' חדש, בלמדו ממשנה האחר', הגבי' קולו ששמעו הכל. למד המשנה, אח"כ המפר' (רע"ב ותיו"ט) ע"ד הפשוט. ואח"כ אמר דא"ח "עמד וימודד ארץ" כעשרים מינוט — איש לא פלל שיאמר, ולא נאספו — אמר אח"כ בלחש בישיבה ואצל העמוד בעמידה כעשרים מינוט, ואח"כ אמר קד"ר⁷³.

הי' חוזר משניות בע"פ, וגם בשנת הסתלקותו. ולפעמים הי' מו"ח רואה בספר והוא אומר בע"פ.

בכלל היו אצל אדנ"ע שעורים רבים⁷⁴.

הי' לומד בכ"י ב' שעורים גמרא. א' לעיוני ב' דפים בשבוע. והב' למיגרס, הרבה יותר. ושעור זה הי' לומד גם ביוהכ"פ⁷⁵ בין מוסף למנחה. (שאלתי ע"ד ת"ב והשתמט מלענות. אבל, כנראה גם אז למד. הכותב) גם שעור — לא בכ"י — בלמוד פוסקים. ואמר אדנ"ע שחור"מ הוא לומד בעונג, וא"ח יו"ד ואה"ע בדרך קבלת עול.

בת"ב הי' לומד כל המדרש איכה, וגם סוגית ר"י בגיטין⁷⁶, בכל שנה ושנה⁷⁷.

במשך כל השנה מסיים גם המד"ר⁷⁸ — לוח מסדרות הארוכות ופורע באחרות.

(71) = באבילות.

(72) נעתק (בשינויים קלים) ב"היום יום" ט שבט (מ"רשימותי").

(73) = קדיש דרבנן.

(74) מהבא לקמן (וראה גם לקמן ע' 34). — נעתק (בשינויים קלים) ב"היום יום" ג ניסן (מ"רשימותי"). ושם: "משיעורי אאמו"ר: בכל יום פרשה חומש עם פרש"י. אמירת תנ"ך בעל פה: קאפ' אחד מתורה וכן מנביאים וכן מכתובים. פרק אחד משניות. שיעור גמרא לעיוני ב' דפים לשבוע, שיעור למיגרס ג' דפים ליום. שיעור בירושלמי. גם שיעור — לא בכ"י — בפוסקים. במשך השנה הי' מסיים כל המד"ר: לוח בסדרות הארוכות ופורע בקצרות".

(75) ראה גם שיחת ש"פ שמות תשי"ג.

(76) "אמר ר' יוחנן וכו'" — גיטין נה, סע"ב ואילך.

(77) נעתק (בשינויים קלים) ב"היום יום" ט מנחם אב (מ"רשימותי").

(78) = המדרש רבה.

בכ"י פרשה חומש עם פירש"י, ובליל ה' מפרשת השבוע עם פירש"י. מהרשנ"ע אמר "א' חסידישער יונגערמאן דארף לערנען חומש מיט רש"י", והי' אדנ"ע תמיד עושה כן. וגם הצ"צ למד בכל ליל ה' מפרשת השבוע עם פירש"י⁷⁹.

מלבד זה הי' לומד תורה (חומש) עם איזה פי', בכל שנה פי' אחר. פעם פנ"י. שאלתי ע"ד פי' הראב"ע, ואמר שפ"ז ג"כ⁸⁰.

הי' אומר בכ"י תנ"ך בע"פ. שאלתי ע"ד דברים שבכתב וכו'⁸¹, ואמר שלא היו נזהרין בזה.

בכ"י במשך שעה ורבע הי' "א' שפאָציר בין הספרים". והי' לוקח איזה ספר ומעיין בו⁸². הי' הולך עם צעטל ובוחר ספר. הי' אומר זוהר.

מפרשת ויקרא עד פ' נצבים, הי' אומר לפני קבלת שבת שה"ש⁸³ — לא עם הטעמים, כ"א בנגון מיוחד לזה.

בשבתות הקיץ הי' לומד פרקי אבות — לפעמים ב' וג' משניות — בשבת, ולכן נמשך אצלו כל הקיץ.

בש"ק מקדש, מזונות, אח"כ לומד ומתפלל מנחה, ואח"כ אוכל הסעודה. וכנראה, שהי' זה כדי להשלים ג"ס⁸⁴ (בפעם אחר שמעתי ממו"ח, ששאל את אדנ"ע איזה מהם לסעודה ג'. וענה איזה שתרצה. הכותב) כי לא הי' אוכל סעודה ג', וגם אם אכל פירות, לא הי' זה להשלים ס"ג⁸⁵. און דאס האָט עם געקוועצט. כך הי' רובא דרובא, גם בשבתות הקיץ. ואם, לפעמים, לא התפלל מנחה קודם הסעודה, היתה איזה סיבה בדבר.

(79) ראה גם (ע"ד לימוד חומש עם פרש"י) — סה"ש תרפ"ג ע' 39, ובהנסמן שם. (80) = שפעם [שפירוש] זה גם כן. — וראה גם סה"ש תרצ"ו-חורף ה'ש"ת ע' 45, 136, 197. תש"א ס"ע 150. תש"ב ע' 27 (ושם נזכרו (נוסף לפי' פנים יפות ופי' ראב"ע) גם: מדרש זהר, רבינו בחיי, פי' הרמב"ן).

(81) ש"אי אתה רשאי לאמרן על פה" (גיטין ס, ב). — וראה שו"ע אדה"ז או"ח סמ"ט.

(82) ראה גם סה"ש קיין ה'ש"ת ע' 114.

(83) במכתב רבינו מט' אייר תש"ח (אגרות-קודש חכ"א ע' עט): "כ"ק אדנ"ע הי' אומר

בזמנים ידועים שה"ש בעש"ק, וכנראה לא ניתן להגלות איזה זמנים".

(84) = ג' סעודות. — וראה בארוכה לקו"ש חכ"א ע' 84 ואילך.

(85) = סעודה ג'.

א' כ"ה ניסן.

מהרשנ"ע⁸⁶ הי' חוזר המאמר לפני רשב"ץ (בחיי הצ"צ). היתה אצלו אסיפת מקטרות (פִּפְקָס), והי' אומר לרשב"ץ: קום, זיי זיינען שוין אַלע דא. דאס (בהראותו על מקטרת) איז יאשע (טומרקין)⁸⁶, דאס איז אייזיל האמלער⁸⁷, דאס איז פרץ⁸⁸ וכו' — כי את כולם הי' קורא בלא ר', גם דעם ליובלינער⁸⁹. לבד את ר"ה מפאַרִיטש הי' קורא בצרוף ר'⁸⁹ — והי' חוזר המאמר.

ב' כ"ו ניסן.

יש אצלי בכת"י אדנ"ע המאמר — איתא במד"ת⁹⁰ — שאמרתי להברמ"צ שלי, שנתן לי במתנה, שהוא הוא המאמר שדבר אדנ"ע ביום הברמ"צ שליו⁹¹. וישנו אצלי ג"כ בכת"י מהרשנ"ע שנתן — להברמ"צ של אדנ"ע — לאדנ"ע במתנה⁹².

גם לברמ"צ של רז"א כתב מהרשנ"ע מאמר דא"ח שיאמרנו רז"א, אבל אח"כ לקחו בחזרה, והוא כרוך בביכעל של שנה ההיא. משא"כ במאמר של אדנ"ע.

בב' המאמרים ניכר שהם בשביל נערים לאומרם לברמ"צ. אבל עתה, אין זעכציג יאָהר אַרום, לאחר שידועים דברי ימי חייו של אדנ"ע ורז"א, רואים ווי עס שפּיגַעֶלט זיך אָפּ בהמאמרים האלו חייו של כאו"א. מלבד זה, אמר גם מהרשנ"ע, חסידות לכל ברמ"צ⁹³. לברמ"צ של

(86) הרה"ג ר' יוסף תומאָרקין מקרעמענטשוג. רב בסוראַז ואח"כ בקרעמענטשוג, מחסידי אדמו"ר הצ"צ ואדמו"ר מהר"ש. — ראה אודותו בית רבי ח"ג פ"י.

(87) ראה אודותו יומן א' ע' 20 הערה 36.

(88) הרה"ג הרה"ח ר' פרץ חן, רב בבעשענקאָוויטש, נעוועל, טשערניגאָוו, מחסידי אדהאמ"צ ואח"כ אדמו"ר הצ"צ. — ראה "התמים" ח"ג ע' כא.

(89) ראה גם לעיל (ע' 22) ד"ה תקון.

(90) = במדרש תילים. — נדפס בסה"מ תרל"ד ע' נג ואילך, תרנ"ג ע' רעט ואילך, תש"ח ע' 271 ואילך (וראה הערת רבינו שם בתחילת המאמר).

(91) ראה קונטרס "חנוך לנער" (בעריכת רבינו) ע' 9: "ביום כ' מ"ח תרל"ד — חגיגת הבר מצוה .. אמר אז — ברבים — המאמר איתא במדרש תהלים — והוא מאמר אדמו"ר מוהר"ש וישנו בגכת"ק".

(92) ראה גם סה"ש תרפ"ז ע' 174.

(93) ב"רשימת מאמרי דא"ח של כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע" שבספר התולדות אדמו"ר מהר"ש הנ"ל: ד"ה אלה הן מעמדות כו' פנחס תרל"א, בר מצוה של בנו רז"א; ד"ה הוא הי'

אדנ"ע "הוא הי' אומר בן ה' למקרא".

אדנ"ע ורז"א לבשו להברמ"צ סיורטוק משי ושלִיפּעס. בני הצ"צ קיילעכדיגע היטלעך ג"כ. שטרײַמלעך הי' נושא הצ"צ, גם מהרשנ"ע (כנראה בעת נשיאותו. הכותב).

אני לבשתי אבנט בשנת נא', אבל באופן שלא יראו. ובאייר נג', שאז התחלתי להניח תפלין בגלוי, בגלוי.

תפלין התחלתי להניח בתמוז נב⁹⁴. ימים אחדים לחנוך, וביב' תמוז נב' בברכה. הנחתים בחדר אדנ"ע שאיש לא ידע מזה.

מתחלה הייתי רק קורא ק"ש בלא ש"ע בהם, ובאלול נב' כל התפלה בתפלין. הייתי הולך לביהמ"ד, נושק הציצית, עומד לש"ע וכו', אבל בשעת מעשה הייתי אומר פסוד"ז, תהלים ומשניות בע"פ⁹⁵.

באייר נג'⁹⁶ התחלתי להניח תפלין גם בפרהסיא.

אמא זקנתי — (הרבנית רבקה ע"ה) — קראה אותי, נתנה לי במתנה אבנט (אבנט סתם), באמרה אני נותנת לך אבנט כמו שנתנו לאביך⁹⁷,

— להברמ"צ⁹⁸ (או לתחילת הנחת תפלין? הכותב) של מהרשנ"ע אמר הצ"צ להרבנית מוסיע תי', איך רעכען עם געבען אַ גאַרטעל ווי דער זיידע האט מיט מיר געטאהן. ותשאל אותו הרבנית מפני מה לבניו האחרים לא נתן, ויענה הצ"צ: באַ אונז פרעגט מען קיין קשיות ניט און אַף אונז פרעגט מען קיין קשיות ניט. להברמ"צ של אדנ"ע נכנסתי אל מהרשנ"ע — כ"ז הוא מדברי הרב' הזקנה זצ"ל — ואמרתי לו ע"ד נתינת אבנט לאדנ"ע. "עס איז אַ גלייכע זאך" ענה מהרשנ"ע. —

אומר בן ה' שנים כו' פנחס, מאמר בנו רז"א (ע' 34). ד"ה איתא במדרש תהלים כו' תרל"ד על בר מצוה של בנו אדמו"ר רש"ב שליט"א (ע' 39). ד"ה נעשה אדם כו' וא"ו אדר תר"ם א"א בני מ"מ שי' בסעודת בר מצוה* (ע' 51).

(94) במק"א (סה"ש קייץ ה'ש"ת ע' 152, סה"מ תשי"א ע' 171 ואילך) מסופר שהתחיל להניח תפלין בלא ברכה ביום ו' עש"ק י"א תמוז תרנ"א, ומיום א' י"ג תמוז — בברכה. (95) ראה גם סה"ש שם.

(96) "יום א' פ' אחו"ק י"א אייר תרנ"ג" (לקו"ד ח"א קז, ב). וראה גם אגרות-קודש אדמו"ר מהוריי"צ ח"י ע' קלו.

(97) המשך הסיפור (לאחרי מאמר המוסגר) — בקטע המתחיל: ושאל אצל אביך כו'.

(98) ראה גם סה"ש תרצ"ו ע' 114.

(* כ"כ בכת"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע על מאמר זה. "א"א" — אולי פ"י "אמר אותו" (הערת רבינו שם).

ושאל אצל אביך מה שאמר לו אז אביו בשעת הנתינה.

רצתי תומ"י לשאול, אבל בדרך מרוצתי נחתי מההתפעלות, ולא הי' בי די עז להכנס לשאול. הלכתי להמלמד שלמד אתי אז — ר' ניסן שמו"י⁹⁹, מלמד טוב. הי' לומד אתי גמרא ב' מס' שונות. א' עם כל התוס' ובעיון. מס' שני' למיגרס ולא כל התוס' — וספרתי לו מה שספרה לי א"ז. יעצני שלא אספר לאיש מזה ושאל את אדנ"ע¹⁰⁰.

ועוד סיפר לי — ר"נ הנ"ל — בשם חמיו ר' פסח מלמד דרדקי⁹⁹ — עם בניו של הצ"צ, ואח"כ עם בניו של מהרשנ"ע. ולכל ברמ"צ היו נותנים לו מתנה עשרה רו"כ (כנראה, גם אצל הצ"צ. הכותב). להברמ"צ של אדנ"ע נכנס ר"פ הנ"ל אל מהרשנ"ע, קבל את י' רו"כ, ונכנסה גם הרבנית, ויתנו אבנט (או שמהרשנ"ע רק ספר לר"פ שנתן אבנט וכו' ולא הי' בפניו. הכותב), ויאמר ר"פ למהרשנ"ע: כמו שעשה אביכם עמכם, שעודני זוכר, איך שנתן לכם אבנט להבמ"צ, ואמר¹⁰¹ חגרה בעז מתני', חגור הוא על הירך, מ'דאָרף איצט אין דערוף ניט טראַכטען... מיט דער צייט... חגור חלציו (או חלצים והוא לשון חנוך. מאמר המוסגר של מו"ח אד"ש) חגור לחלציו¹⁰². להברמ"צ של רז"א לא חפצתי לשאול, אבל עתה... מפני מה השינוי? "פסח, (וזכורני שבעת שספר לי ר"נ כ"ז נשתוממתי על שקרא אותו מהרשנ"ע בלא ר' אף שהי' רבו. מאמר המוסגר של מו"ח אד"ש) באַ אונז פרעגט מען קיין קשיות ניט און אַף אונז פרעגט מען קיין קשיות ניט. ווער ס'פאַרשטייט — פאַרשטייט. ווער ס'פאַרשטייט ניט — פאַרשטייט ניט.

[מהברמ"צ (?) הי' מקפיד מהרשנ"ע שיקראו את בניו וחתנו בר"ת רז"א וכו'¹⁰³. וגם הוא עצמו הי' אומר גייט צו רז"א'ן, צו רמ"ל'ן¹⁰⁴ וכו'.

(99) ראה אודותו סה"ש שם ע' 120. וש"נ.

(100) המשך הסיפור (לאחרי מאמר המוסגר) — בקטע המתחיל (בע' 32): חשבתי לשאול כו'.

(101) ראה גם ספר התולדות אדמו"ר מהר"ש הנ"ל ע' 12: "ואמר חגרה בעוז מתני', מאמר קצר בענין חגור חרבך על ירך גבור".

(102) ע"כ הוא סיפורו של ר"פ למהר"ש — ע"פ זכרונו מדברי הצ"צ בעת נתינת האבנט למהר"ש. ולאח"ז ממשיך ר"פ ואומר למהר"ש שלהברמ"צ של רז"א לא חפצתי לשאול (מדוע לא הי' סדר הנ"ל דנתינת האבנט) כו'.

(103) ראה ספר התולדות אדמו"ר מהר"ש הנ"ל ע' 22: "אדמו"ר הצ"צ הנה בעת הברית של בניו ונכדיו הי' קורא להם ג"כ שם בר"ת (מהר"ל, מהר"ש וכיו"ב). ויקרא לו: רז"א" (וראה גם סה"ש שם ע' 113).

(104) חתנו ר' משה ארי' לייב גינזבורג מוויטעפסק (בעלה של מרת דבורה לאה).

פעם עמד מהרשנ"ע אצל חלון חדרו וישמע את רד"צ חן¹⁰⁵ אומר שילך לחזרה אל אדנ"ע, וקראו בשמו בתוספות ר'. ויקראו מהרשנ"ע ויאמר: קום איך וויל אַ קוק טאהן ווער ביסט דו וואס דו רופסט עם וכו'! רד"צ פרץ בבכי וכו'. מוסגר ממו"ח אד"ש].

ויספר לי ר"נ איך הברמ"צ של רז"א היתה ברוב פאר. היתה יט' תמוז, ויתחילו לחגוג ימים אחדים קודם יז' תמוז. הסעודה ערכו בגן וכו'. חשבתי לשאול את אדנ"ע עוד באותה לילה. אני לא הייתי אוכל בצהרים, לבד בש"ק, אתו עוד, כי לא הי' מתאים אל סדה¹⁰⁶ שלי. כן סעודת הערב לא הייתי אוכל אתו, אבל ממעריב הלכנו יחד — כי בימי הספירה היו מתפללים מעריב בצבור. ואדנ"ע הי' מאריך הרבה מאד בברכת הספירה ובעצם הספירה. וחשבתי שבחזירתנו הביתה אעשה תנועות המורים שיש לי דבר לשאול, וכאשר ישאלני יוסף — והי' קוראני יוסף כמעט כאלו נכתב ב"שיין" — יושף. ולפעמים בשעתא דבדיחותא, בסיבת מאורע אחד, ר' איצ'ל, וואס זאָגט ר' איצ'ל וכדומה — מה לך, אשאלנו. אבל באותו ערב באו אל החצר כמה בע"ב בד"ת¹⁰⁷ שיפשו בו ביניהם, ולא אסתעייא בידי מילתא. ולמחרתו בבקר כשראני מחכה אצל דלת חדרו ושאלני, ספרתי לו ע"ד נתינת האבנט. נתרגש מאד ומיד נראו דמעות בעיניו, וישקני על מצחי.

עוד קודם מלאת לי יג' שנה, היו בידי ב' מתנות מאדנ"ע כת"י דא"ח. מאמר "מה רבו מעשיך" — כת"ק אדנ"ע בעפרון — ו"ת"ר נ"ח" — כת"י ר"ש כותב¹⁰⁸ עם הג' ¹⁰⁹אדנ"ע¹¹⁰ —

"מה רבו מעשיך" נתן לי בשנת נב', באמר זהו א חסיד'ישע נשיקה

(105) הרה"ח ר' דוד צבי בן הרה"ח ר' פרץ חן (הנ"ל הערה 88). רב בטשערניגוב, מחסידי אדמו"ר מהר"ש ואדמו"ר מוהרש"ב נ"ע. ראה אודותו סה"ש תרצ"ט ע' 298. וש"נ.

(106) = סדר היום.

(107) = בעלי-בתים בדין-תורה.

(108) "ר' שמואל סופר — ראש המעתיקים בליובאוויטש במשך שנים רבות" (לשון רבינו ב"פתח דבר" להמשך והחרים תרל"א).

(109) = הגהות.

(110) נדפס בסה"מ תרמ"ג ע' לה ואילך. — על המאמר רשם כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ: "המאמר כתב ידו של ר' שמואל כותב, וההגהות כ"ק הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ ז"ע. מאמר זה קבלתי במתנה חנוכה תרנ"ג* ולמדו עמי שלשה פעמים".

(* ובסה"ש תש"ב ע' 29: "שבת פרשה לך לך (תרנ"א). דער פאָטער האָט מיר פאָרהערט און האָט מיר געשענקט דעם מאמר ת"ר נר חנוכה, רמ"ג".

ובמשך הימים אספר לך.

ובשנת נו' ספר לי אשר בשנת מד' — ואדנ"ע דר אז בב' חדרים. חדר המטות, וחדר שבו ישב אז אדנ"ע עם רי"מ מפאלטאווע¹¹¹ ולמדו. וגם מטתי עמדה שם. זה הי' בלילה וישנתי במטתי. מספרים שהייתי יפה און אַ ליכטיגער קינד. ויראני רי"מ בישני, ויתחילו לדון ביניהם, ע"ד בני תמורה¹¹² ע"פ פשט, ויותר בדקות ע"פ באור דא"ח. ויאמר רי"מ, שמראה שלי וזיו פני מורה על טהרת המחשבה וכו'. ונתעורר אז החפץ אצל אדנ"ע לנשקני. ויעלה ברעיונו איך שבביהמ"ק מלבד שהיו מביאים קרבנות, הביאו ג"כ כסף, זהב וכו' לבדה¹¹³. והחליט להחליף נשיקה זו בדא"ח. ויכתוב אז את המאמר "מה רבו מעשיך" אשר נתנו לי בשנת נב'¹¹⁴.

כן קבלתי בשנה זו גם מאמר "ת"ר נ"ח". זה הי' אחרי חתונת דודתי מושקע תי¹¹⁵. אמר לי בחיור: ביסט אַ שַׁקֶץ. ווי קומט אַ אינגל פון 12 יאהר זיין אויף (שטייען?) אַ גאַנצע נאכט צו חסידות¹¹⁶. אלטע אידען זיינען ניט געווען. ונתן לי את המאמר במתנה.

"מה רבו מעשיך" למד עמי כ¹/₂ חדשים לפני הברמ"צ. בתחלה כולו ואח"כ מעט מעט עד שידעתיו לחזור.

מלבד זה צוה לי ללמוד המאמר לברמ"צ שגם הוא אמרו, וכנ"ל¹¹⁷, ומאמר "הוא הי' אומר".

הברמ"צ שלי הי' ביום ב' ואז עליתי לתורה. כשהייתי עמו על האוהל, צוה לי לאמר שם "הוא הי' אומר", ועוד מאמר (כמדומה "מה רבו". הכותב).

בש"ק שלאח"ז חזרתי בחדרו "הוא הי' אומר", ועוד מאמר

(111) הר"ר יעקב מרדכי בעזפאָלָוּ, רב בפּאָלָטָוּע. מחסידי אדמו"ר מהר"ש ואח"כ אדמו"ר מהורש"ב נ"ע. ראה אודותו בהנסמן בסה"ש תרצ"ז ע' 179 הערה 42.

(112) ראה נדרים כ, ב. טושו"ע או"ח סר"מ ס"ג.

(113) = לבדק הבית.

(114) סיפור זה סיפר רבינו בימי השבעה להסתלקות אדמו"ר מהוריי"צ (ראה גם תורת מנחם — התוועדויות הישי"ת ע' 4), ונתבאר בשיחת יו"ד שבט תשכ"ב.

(115) עם ב"ג הרה"ח ר' משה שי' הכהן האָרענשטיין — יום ועש"ק תצא י' אלול תרנ"ב.

(116) ראה רשימת המאסר (סה"ש תרפ"ז ע' 227): "נוכרתי בהיותי ילד בן י"ב שנה —

תחלת שנת השלש עשרה, אלול תרנ"ב — חתונת דודתי .. ובחצי שעה השתים עשרה התחיל הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק לאמר הדרוש כל הנהנה".

(117) קטע המתחיל יש אצלי (לעיל ע' 29).

(כמדומה שלברמ"צ. הכותב), בעמידה, וגם הוא עמד, לבוש בקיילעכדיקע היטל. עמדתי לפני אל המקום ששם ישב תמיד, והוא עמד מן הצד. ה"חזרה" היתה קשה לי, כי הי' מאמר ארוך, ובמקומות אחדים עוד לא הבנתי¹¹⁸.

גם "למדות" בנגלה למדתי בע"פ, אבל לא אמרתי.

רז"א הי' מניח רק תפלין דרש"י ור"ת. מהרשנ"ע הי' איזה זמן שהי' מניח דרש"י ור"ת בב"א¹¹⁹, ומתפלל בהם כל התפלה. והי' קטנים ביותר, פחות מאצבעים וכו'¹²⁰. ואדנ"ע גם הוא הניחם איזה זמן, והי' קשה בעיניו מאד, מפני קוטנם פחות מאצבעים. והי' מכון להיסח הדעת, פושטם, וגם הטלית, ואח"כ לובש דרש"י עוד הפעם בברכה. ושאלתיו — דברי מו"ח אד"ש — אלא איך להתנהג, ויענני, איך בין געפארין צום טאטען און געפרעגט.

אח"כ היתה הנהגת אדנ"ע¹²¹: הי' מניח דרש"י ומתפלל כל התפלה עד אחרי עלינו. פושט ש"ר דרש"י ולובש ש"ר דשימושא רבה, אומר ק"ש, ולומד פרק א' משניות. פושטן, לובש דר"ת, אומר בתחלה ק"ש, אח"כ וידבר, ואח"כ תהלים (יום בחדש), וגמרא למיגרס דף א' (כמדומה שבתפלין דר"ת הי' לומד גמרא. הכותב) על הסדר. אח"כ פושט ש"ר דר"ת ולובש ש"ר דראב"ד, אומר ק"ש, ולומד ירושלמי, ולא הי' שעור קבוע ללימוד הירושלמי. ושלשה דפים גמרא למיגרס הי' לומד בכ"י, אחרי תפלת שחרית, מנחה וערבית. משניות רק בבוקר, כנ"ל. כן הי' אומר קאפיטעל א' מתורה, כן מנביאים, וכן מכתובים¹²². התנך הי' מונח פתוח לפניו. אבל הוא הי' אומר בע"פ.

גם בקטנותו הי' אַ פרומער מאד¹²³. רז"א פלעגט עם דערגין די יאהר¹²⁴, והוא הי' שומר חיוב מנהג כבוד באחיו הגדול. רז"א הי' רב עם

118) עוד ע"ד המאמרים שאמר ביום הבר מצוה שלו — ראה לקו"ד ח"א קד, א ואילך. סה"ש תרפ"ז שבהערה 92. תש"ג ע' 137 ואילך.

119) = בבת אחת. — ראה גם סה"ש שבהערה 94.

120) ע"ד השיעור דאצבעיים כו' — ראה גם מכתבי רבינו באגרות-קודש ח"א ע' שו, סוד. חט"ו ע' תלו, ובהנסמן שם.

121) ע"ד הנחת ארבעת זוגות התפלין — ראה "היום יום" יט מנ"א (מ"ילקוט דרשימותי"). וראה גם תורת מנחם — התועדויות היש"ת ע' 7 ואילך, ובהערות שם.

122) ראה גם סה"ש תרצ"ו ע' 54. תש"ד ע' 25.

123) ראה קונטרס "חנוך לנער" ע' 9: "עוד בקטנותו הצטיין ביר"ש שלו, והרבה ספורים ספור עד"ז בני המשפחה".

124) ראה גם סה"ש תרצ"ז ע' 239.

אחותו ד"ל¹²⁵, תופסה בשערותי, אבל הוא הי' נזהר גם מלתת לה יד וכדומה. פעם שחקו ברבי וחסיד. ויאמר אדנ"ע "איך וועל קיין רבי ניט זיין — ומפני קוטנו אמר עוד אז י' במקום ר' — איך וועל זיין אַ חסיד. אַ ג-ט איז איינער, א רבי איז איינער, חסידים איז אַסך"¹²⁶.

בכ"י היו באים אל הצ"צ¹²⁷, אומרים שמע ישראל ובשכמל"ו, והוא הי' נותן להם אַ צווייער¹²⁸. פעם בעת יחידות — והי' אחרי הסתלקות הרבנית, והיו דרים עם הצ"צ — חפץ גם אדנ"ע ליכנס, והוא אז כבן ג' וחצי-ד' שנים, באמרו שגם הוא צריך ליכנס. ורז"א מתגרה עמו שלא יתנו לו ליכנס. כאשר לא הרשו לו ליכנס, התחיל לבכות. וישמע הצ"צ וישאל "וואס וויינט ער? וצוה להכניסו. ולאדנ"ע אז אומנת — נַינקע — א"¹²⁹, והי' אדנ"ע מדבר גם רוסיית עי"ז, ולא חפץ לעזבה מבחור, ויכריח שגם היא תכנס, וידחקה לבין התנור והכותל, והוא נגש אל הצ"צ וישאל: וואס פרעגט מען בא דיר, זיידע? ויושיביהו הצ"צ בחיקו, ויקח את ידו וישימה בשערות זקנו, באמרו "צו באַרשט מיר ד? באַרד, צו בארשט מיר די ב'. וסיים "דאַכצאָך צובאַרשט". וספר זה אדנ"ע פעמים רבות בקורת רוח¹³⁰. וישאלהו אם חפץ הוא כסף, ויענהו בשלילה. ויתן לו מטבעות אחדות שיתן לחסידים על משקה, ויצא, באמרו להחסידים "דער זיידע, דער יעבע¹³¹ האט געגעבען אויף משקה".

שנים רבות אחר"ז. הי' ניעור ליל ה' ומוצש"ק¹³². ער"ש הי' רוחץ בחמין (לא כל גופו)¹³³. ביום ו' אחר חצות ישן ב'ג' שעות¹³⁴. נוטל צפרניו¹³³ וגם הציצים הסובבים.

שמו"ת בע"ש אחר חצות¹³⁵ פסוק פסוק.

(125) = דבורה לאה. — ראה אודותה בספר התולדות אדמו"ר מהר"ש הנ"ל ס"ע 22, ותמונתה שם מול ע' 23.

(126) ראה גם תורת מנחם — התועודויות תשי"א ח"א ע' 27. ועוד.

(127) ראה גם קונטרס "חנוך לנער" ע' 8.

(128) = שם מטבע קטנה ברוסיא (חצי קאָפּקע).

(129) = אינה יהודי'.

(130) ראה גם סה"ש קיין הי"ש"ת ע' 99. תש"ד ע' 95.

(131) כנ"ל ש"מפני קוטנו אמר עוד אז י' במקום ר".

(132) ראה קונטרס "חנוך לנער" ע' 10: "אור ליום ועש"ק וליל מוצש"ק, בד"כ, הי' ניעור ועוסק בלימוד וכתובה וביותר במחשבה — לשעבד את המחשבה משך כמה שעות רצופות לעיין באיזה ענין בתורת הנגלה או בדא"ח".

(133) ראה שו"ע אדה"ז או"ח ר"ס רס. וראה אג"ק חיי"ח ע' תקס.

(134) להעיר מסה"ש תורת שלום ע' 13 (ע"ד הנהגת אדה"ז וכו'), ובהערת רבינו שם.

(135) ראה שו"ע אדה"ז שם סרפ"ה ס"ו. וראה גם אג"ק שם.

לא הי' טובל בע"ש רובא דרובא, כ"א בש"ק שעה 3-4 בבוקר.

בין מנחה למעריב בש"ק הי' מִיקר כל רגע.

בש"ק הי' בא להתחלת התפלה $8^{1/2}$ ולפעמים עוד קודם ההתחלה. מסיים בשעה 4 או $3^{1/2}$ אחה"צ. בתחלה לא חפץ לעכב הסעודה, כי ע"פ רצון אמו הרב' זצ"ל חכו עליו, והתחיל להתפלל שעה $6^{1/2}$; אבל היא בכתה ע"ז, וחזר לדרכו.

בימות החול הי' מסיים התפלה בשעה $2^{1/2}$ -3 אחה"צ. אבל היו פעמים שסיים עם המנין — עשרים מינוט אח"ז, ופעמים שהי' מסיים $5^{1/2}$ אחה"צ.

